

Maria Niewiadoma

Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

WYCENA INSTRUMENTÓW FINANSOWYCH W BANKU W ASPEKCIE FVO

1. Wstęp

W gospodarce rynkowej inwestorzy indywidualni i grupowi najczęściej decydują się wolne środki pieniężne, w krótkich bądź długich okresach, przeznaczać na zakupy instrumentów finansowych, licząc na korzystne zmiany ich wartości – oraz ostatecznie na wysoki zarobek *per saldo* uzyskany na tych transakcjach. Początki funkcjonowania polskiej gospodarki na wolnym rynku wiążą się z posługiwaniem się przez jednostki gospodarcze instrumentami finansowymi. Ich celem jest sprawniejsze zarządzanie finansami, przyspieszenie procesów rozliczeń między podmiotami czy doskonalenie form przeprowadzania transakcji finansowych. Zatem instrumenty finansowe stanowią swoistą formę pieniądza bądź odrębny kontrakt pomiędzy stronami, który reguluje ich wzajemne płatności na rynku finansowym. Skutkami instrumentów finansowych mogą być aktywa, zobowiązania lub zmiany w kapitale własnym bądź pozycji pozabilansowych i to właśnie zasady wyceny tych elementów bilansowych mają wpływ na ostateczny poziom wartości konkretnych pozycji w sprawozdaniu finansowym. Szczególny zakres instrumentów finansowych ujmowany jest w rachunkowości banków, ze względu na dodatkowy ich aspekt, związany ze specyfiką procedury ich podziału oraz wyceny.

2. Istota i klasyfikacja instrumentów finansowych

Według prawa bilansowego, instrumentem finansowym jest taka umowa, która skutkuje powstaniem jednocześnie pozycji aktywów finansowych u jednej jednostki gospodarczej i zobowiązania finansowego bądź instrumentu kapitałowego u drugiej strony umowy (kontraktu), pod warunkiem, że z tego kontraktu wynikają skutki gospodarcze (bez względu na warunkowy bądź bezwarunkowy charakter

praw lub zobowiązań wynikających z kontraktu)¹. W praktyce gospodarczej, w związku z prowadzonymi liniami biznesu, w jednostkach gospodarczych mogą występować różne elementy instrumentów finansowych, na które składają się (zgodnie z MSR 32):

- 1) aktywa finansowe, mające postać:
 - a) środków pieniężnych,
 - b) instrumentu kapitałowego innej jednostki,
 - c) umownego prawa do:
 - otrzymania środków pieniężnych bądź innego składnika aktywów,
 - otrzymania środków pieniężnych bądź innego składnika aktywów finansowych od innej jednostki,
 - wymiany aktywów finansowych lub zobowiązań finansowych z inną jednostką na potencjalnie korzystnych warunkach,
 - d) kontraktu, który będzie rozliczony bądź może być rozliczony przez jednostkę we własnych instrumentach kapitałowych i jest instrumentem pochodnym lub instrumentem niepochodnym,
- 2) zobowiązania finansowe, czyli każde zobowiązanie oznaczające:
 - a) wynikający z umowy obowiązek:
 - wydania środków pieniężnych albo innego składnika aktywów finansowych innej jednostce bądź
 - wymiany aktywów finansowych lub zobowiązań finansowych z inną jednostką na potencjalnie niekorzystnych warunkach albo
 - b) kontrakt, który może być (lub będzie) rozliczony we własnych instrumentach kapitałowych i jest instrumentem pochodnym lub instrumentem niepochodnym².

Inny podział instrumentów finansowych oparty na MSR (a konkretnie na MSR 32, MSR 39 i MSSF 7) uwzględnia podział instrumentów finansowych na trzy podgrupy:

- a) instrumenty pierwotne (gotówka, czek, depozyty, lokaty, kredyty, dłużne papiery wartościowe, akcje);
- b) instrumenty pochodne (*forwards, swaps, options, futures, calls, floors, collars*);
- c) instrumenty złożone (obligacje zamienne na akcje, depozyty inkasowane do wskaźnika giełdowego, kredyty z opcji wcześniejszej spłaty).

MSSF 7 nie podaje wyczerpującej listy klas instrumentów finansowych³. Stwierdza natomiast, że klasa powinna zawierać instrumenty finansowe o takim samym cha-

¹ Ustawa z dnia 29 września 1994 roku o rachunkowości, art. 3, poz. 23.

² Zob. (*Międzynarodowe Standardy...* 2004, t. 1, s. 1434-1520; Rozporządzenie Komisji (WE) nr 1864/2005).

³ Nowe wymogi informacyjne w zasadzie należy stosować do rocznych okresów rozpoczynających się od 1 stycznia 2007 r. Zachęca się jednak jednostki gospodarcze do wcześniejszego stosowania przepisów.

rakterze i cechach oraz że klasy powinny być zgodne z pozycjami bilansu. Ponadto „klasa” instrumentów finansowych w MSSF 7 to nie to samo, co „kategoria” instrumentów finansowych według MSR 39. W MSR 39 kategorie są zdefiniowane jako aktywa finansowe wyceniane w wartości godziwej przez rachunek zysków i strat, inwestycje utrzymywane do terminu zapadalności, pożyczki i należności własne, aktywa finansowe dostępne do sprzedaży, zobowiązania finansowe wyceniane w wartości godziwej przez rachunek zysków i strat i zobowiązania finansowe wyceniane według zamortyzowanego kosztu. Klasy, zgodnie z MSSF 7, ustala się na niższym poziomie niż według metod wyceny w MSR 39 i wpisuje się do bilansu na podstawie MSSF 7. Natomiast poziom szczegółowości dla klas, według MSSF 7, jest ustalany zgodnie z potrzebami jednostki.

W przypadku banków pozycja „kredyty i pożyczki” powinna obejmować więcej niż jedną klasę według MSSF 7⁴. W praktyce banków może być konieczne ustalenie oddzielnych klas w podziale na:

- rodzaje klientów – dla pozycji: kredyty komercyjne i kredyty dla osób fizycznych,
- rodzaje kredytów – dla pozycji: kredyty hipoteczne, karty kredytowe, kredyty bez zabezpieczenia i kredyty w rachunku bieżącym.

W niektórych przypadkach kredyty dla klientów mogą stanowić jedną klasę, jeżeli wszystkie kredyty mają podobne cechy (na przykład bank oszczędnościowy udziela tylko jednego rodzaju kredytów osobom fizycznym).

Poprawna procedura metod wyceny instrumentów finansowych wymaga pełnej dokumentacji, badanej na bieżąco efektywności zabezpieczeń oraz wysokiego prawdopodobieństwa planowanych transakcji, które mają być przedmiotem zabezpieczeń.

W niniejszym opracowaniu rozważania skupiono na zagadnieniach odnoszących się do zasad wyznaczania aktywów i pasywów do portfela aktywów lub zobowiązań finansowych wycenionych w wartości godziwej z ujęciem zmian wartości w rachunku zysków i strat, tzw. FVO (*fair value option*).

Zasady wyznaczania aktywów i pasywów do portfela aktywów lub zobowiązań finansowych wycenionych w wartości godziwej z ujęciem zmian wartości w rachunku zysków i strat, tzw. FVO

Dla każdej klasy aktywów finansowych i zobowiązań finansowych⁵ podmiot ujawnia informacje dotyczące ich wartości godziwej, tak by było możliwe porównanie tej kwoty z wartością wykazaną w bilansie. Wartością godziwą jest, według prawa bilansowego, kwota „za jaką dany składnik aktywów mógłby zostać wymieniony, a

⁴ Wyjątkiem są przypadki, gdy kredyty mają podobne cechy.

⁵ Z wyjątkiem przypadków ujętych w par. 90 i 91A MSR 32.

zobowiązanie uregulowane na warunkach transakcji rynkowej, pomiędzy zainteresowanymi i dobrze poinformowanymi, niepowiązanymi ze sobą stronami. Wartość godziwą instrumentów finansowych znajdujących się w obrocie na aktywnym rynku stanowi cena rynkowa pomniejszona o koszty związane z przeprowadzeniem transakcji, gdyby ich wysokość była znacząca”⁶. Natomiast według FVO, jest to składnik aktywów albo zobowiązań finansowych, wyznaczony w początkowym ujęciu jako wyceniony w wartości godziwej przez wynik finansowy. Do kategorii FVO może być – w początkowym ujęciu – wyznaczona każda pozycja aktywów finansowych lub zobowiązań finansowych, z wyjątkiem inwestycji finansowych w instrumenty kapitałowe, które nie posiadają ceny rynkowej kwotowanej na aktywnym rynku, zatem nie można dla nich ustalić wartości godziwej w wiarygodny sposób.

Polityka kwalifikowania instrumentów finansowych do portfela FVO wyeliminuje lub w znaczny sposób zredukuje niespójności w wycenie oraz w ujęciu rachunkowym aktywów i zobowiązań, które mogłyby powstać wskutek innej metody ich wyceny bądź rozpoznania zysków i strat na tych pozycjach. Bank zabezpiecza się przed zmianami wartości rynkowej opcji wbudowanej w papier wartościowy (przeciwna opcja generuje bowiem krótkoterminowe dodatkowe ryzyko rynkowe, ponieważ w dniu zapadalności wartości rynkowe są kompensowane).

Zarządzanie ryzykiem rynkowym lub strategią inwestycyjną w zakresie dotyczącym wyceny instrumentów finansowych kwalifikowanych do portfela FVO oznacza, że:

- 1) grupa aktywów finansowych oraz zobowiązań finansowych jest odpowiednio zarządzana,
- 2) wyniki z tytułu desygnowania instrumentów finansowych do FVO są oceniane na bazie wartości godziwej, zgodnie z udokumentowanym zarządzaniem ryzykiem rynkowym lub strategią inwestycyjną,
- 3) bieżące informacje o aktywach i/lub zobowiązaniach finansowych są przekazywane członkom kierownictwa.

Listy instrumentów finansowych kwalifikowanych do portfela FVO są na bieżąco aktualizowane i akceptowane przez piony (departamenty) rachunkowości, sprawozdawczości i ryzyka rynkowego w bankach. Przykładowy wstępny podział instrumentów finansowych w praktyce banku komercyjnego obejmuje:

- a) aktywa i zobowiązania finansowe przeznaczone do obrotu,
- b) pożyczki udzielone i należności własne,
- c) aktywa finansowe utrzymywane do terminu wymagalności,
- d) aktywa finansowe dostępne do sprzedaży.

Aktywa finansowe przeznaczone do obrotu obejmują pochodne instrumenty finansowe (z wyjątkiem przypadku, gdy jednostka uznaje zawarte kontrakty za instru-

⁶ Ustawa z dnia 29 września 1994 roku o rachunkowości, art. 28, pkt. 6.

menty zabezpieczające). Wprowadza je do ksiąg na dzień zawarcia kontraktu w cenie nabycia, tj. w wartości godziwej poniesionych wydatków albo przekazanych w zamian innych składników majątkowych. Przy ustalaniu wartości godziwej na ten dzień uwzględnia się też poniesione koszty transakcji.

Aktywa finansowe (w tym instrumenty pochodne) wycenia się nie później niż na koniec okresu sprawozdawczego na poziomie wiarygodnie ustalonej wartości godziwej. Skutki okresowego przeszacowania aktywów finansowych przeznaczonych do obrotu (z wyłączeniem pozycji zabezpieczających i instrumentów zabezpieczających) zalicza się odpowiednio do przychodów finansowych lub do kosztów finansowych w okresie, w którym nastąpiło przeszacowanie⁷.

Zmienione przepisy prawne kładą główny nacisk na ujęcie w sprawozdaniach finansowych udzielonych pożyczek, zaciągniętych kredytów i dłużnych papierów wartościowych zgodnie z ich treścią ekonomiczną, co powoduje odejście od zasady ujmowania ich w cenie nabycia lub w kwocie wymaganej zapłaty (wartości historycznej). Następuje przejście w kierunku aktualizacji ich wartości pierwotnej, tzn. ustalenia zamortyzowanego kosztu (tzw. skorygowanej ceny nabycia), czyli „ceny nabycia, w jakiej składnik aktywów finansowych lub zobowiązań finansowych został po raz pierwszy wprowadzony do ksiąg rachunkowych (wartość początkowa), pomniejszonej o spłaty wartości nominalnej (kapitału podstawowego), odpowiednio skorygowanej o skumulowaną kwotę zdyskontowanej różnicy między wartością początkową składnika i jego wartością w terminie wymagalności, wyliczonej za pomocą efektywnej stopy procentowej, a także pomniejszonej o odpisy aktualizujące wartość” (Rozporządzenie Ministra z dnia 12 grudnia 2001 roku... par. 3, pkt. 12).

Aktywa finansowe utrzymywane do terminu zapadalności powinny być wyceniane według zamortyzowanego kosztu⁸, z uwzględnieniem efektywnej stopy procentowej. Zamortyzowany koszt w przypadku aktywów finansowych utrzymywanych do terminu zapadalności oznacza cenę nabycia powiększoną bądź pomniejszoną o umorzenia wszelkich różnic pomiędzy wartością początkową a wartością w terminie zapadalności oraz pomniejszoną o odpisy z tytułu utraty wartości.

Pozostałe aktywa, nie spełniające warunków zaliczenia do kategorii: przeznaczonych do obrotu, udzielonych pożyczek i należności własnych, aktywów finansowych utrzymywanych do terminu wymagalności, zalicza się do aktywów finansowych dostępnych do sprzedaży. Skutki przeszacowania aktywów finansowych

⁷ Zgodnie z MSSF 7, jednostka musi ujawnić wartość godziwą instrumentu finansowego w sposób umożliwiający porównanie tej wartości z wartością bilansową.

⁸ Do momentu dostosowania systemów bankowych do wyceny papierów wartościowych z uwzględnieniem efektywnej stopy procentowej poprzednio były stosowane metody liniowej amortyzacji premii/dyskonta.

dostępnych do sprzedaży i wycenionych w wartości godziwej (z wyłączeniem pozycji zabezpieczanych) wykazuje się w sposób wybrany przez jednostkę do ujęcia wszystkich takich pozycji od dnia ich powstania (bądź nabycia) do dnia ich wyłączenia (likwidacji) z ksiąg rachunkowych.

Jednostka ma do wyboru następujące warianty:

- zyski bądź straty z przeszacowania zaliczyć odpowiednio do przychodów finansowych albo kosztów finansowych okresu, w którym nastąpiło przeszacowanie,
- zyski albo straty z przeszacowania w wysokości odpisu aktualizującego odnieść na kapitał (fundusz) z aktualizacji wyceny⁹.

Celem ustalenia kwoty odpisu aktualizującego wartość godziwa instrumentów finansowych jest porównywanie z ich wartością księgową. Wartość księgowa oznacza równowartość kwoty nabycia skorygowaną (*in plus* lub *in minus*) o rozliczone w księgach na przychody lub w koszty finansowe dyskonto/premia i podwyższoną o naliczone w przychody finansowe odsetki. Do celów wyceny wartość księgowa nie uwzględnia naliczonych odsetek, ponieważ wartość godziwa podawana przez piony rachunkowości w banku jest wielkością „czystą” (tzn. bez odsetek). W przypadku trwałej utraty wartości aktywów finansowych następuje aktualizacja ich wartości, nie później niż na koniec okresu sprawozdawczego, z zastosowaniem zasady ujęcia odpisów z tytułu trwałej utraty wartości do poziomu ceny sprzedaży netto, a w przypadku jej braku – do ustalenia w inny sposób – wartości godziwej w księgach rachunkowych¹⁰. W przypadku trwałej utraty wartości instrumentów finansowych zakwalifikowanych do portfela dostępnego do sprzedaży odpis aktualizujący podlega ewidencji na koncie kosztów zamiast na koncie funduszu (kapitału) z aktualizacji wyceny, a wartość tego odpisu podlega okresowej aktualizacji.

3. Wnioski końcowe

W przypadku zasad ujmowania instrumentów finansowych kwalifikowanych jako FVO zmiany pozwalają na stosowanie opcji wartości godziwej wówczas, gdy jej wykorzystanie spowoduje uzyskanie rzetelnej informacji, ponieważ:

⁹ Z zastrzeżeniem par. 25 ust. 3: przychody z odsetek związane z dłużnymi instrumentami finansowymi ustala się proporcjonalnie do upływu czasu, na poziomie efektywnej dochodowości tych aktywów, do dnia wyłączenia ich z ksiąg i zalicza do przychodów finansowych poszczególnych okresów sprawozdawczych. Przychody z odsetek obejmują naliczone odsetki wyliczone za pomocą efektywnej stopy, jak również wszelkie odpisy dyskonta, premii lub innej różnicy między wartością aktywów wynikającą z ksiąg na dzień wyceny i wartością w terminie wymagalności. Jeżeli jednostka wykazuje przychody i koszty z tytułu odsetek z instrumentów finansowych wycenianych w wartości godziwej przez rachunek zysków i strat w przychodach i kosztach z tytułu odsetek, to powinna stosować metodę efektywnej stopy procentowej zgodnie z MSR 18.30 (a) i MSR 39.9.

¹⁰ Ustawa z dnia 29 września 1994 roku o rachunkowości, art. 28 ust. 7.

- wyeliminuje bądź zredukuje niespójności w wycenie albo w ujęciu rachunkowym aktywów i zobowiązań finansowych, które powstałyby w przypadku zastosowania innej metody wyceny bądź rozpoznania zysków i strat na tych pozycjach instrumentów finansowych,
- grupa aktywów finansowych i/lub zobowiązań finansowych jest odpowiednio zarządzana, a jej efekty są poddawane ocenie na bazie wartości godziwej, zgodnie z poprawnie opracowaną dokumentacją zarządzania ryzykiem rynkowym lub strategią inwestycyjną.

W przypadku gdy posiadane kontrakty (jako instrumenty finansowe) zawierają jeden bądź więcej wbudowanych instrumentów pochodnych, wówczas bank może stosować opcję wartości godziwej (FVO) w odniesieniu do całego złożonego kontraktu, chyba że:

- dany wbudowany instrument pochodny nie wywiera większego wpływu na przepływy pieniężne,
- z przeprowadzonej analizy wynika, że oddzielenie instrumentu pochodnego jest zabronione.

Literatura

Jajuga K., Jajuga T., *Inwestycje. Instrumenty finansowe, ryzyko finansowe, inżynieria finansowa*, PiE, Warszawa 2005.

Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej, t. 1, 2, SKwP, Warszawa 2004.

Niewiadoma M., *Wybrane problemy rachunkowości zabezpieczeń w warunkach MSR 39*, Biuletyn PTE, *Ekonomia a Prawo*, 2006.

Wasilewska J., *Instrumenty finansowe. Zagadnienia wybrane*, „Rachunkowość” 2004, nr 10.

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Finansów w sprawie szczególnych zasad rachunkowości banków z dnia 10 grudnia 2001 roku, DzU 2003 nr 211, poz. 2061 z późn. zm.

Rozporządzenie Komisji (WE) nr 1329/2006 z dnia 8 września 2006 roku zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1725/2003 przyjmujące określone międzynarodowe standardy rachunkowości zgodnie z rozporządzeniem (WE) nr 1606/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady w odniesieniu do Interpretacji 8 i 9 Komitetu ds. Interpretacji Międzynarodowej Sprawozdawczości Finansowej (IFRIC).

Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 10 grudnia 2001 roku w sprawie szczegółowych zasad rachunkowości banków, DzU 2001 nr 149, poz. 1673, z późn. zm.

Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 19 grudnia 2005 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych zasad uznawania, metod wyceny zakresu ujawniania i sposobu prezentacji instrumentów finansowych, DzU 2005 nr 256, poz. 2146.

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 roku *Prawo bankowe*, DzU 1997 nr 140, poz. 939, z późn. zm.

Ustawa z dnia 29 września 1994 roku o rachunkowości, DzU 2002 nr 76, poz. 654, z późn. zm.

Rozporządzenie Komisji (WE) nr 1864/2005 z dnia 15 listopada 2005 roku zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1725/2003 przyjmujące określone międzynarodowe standardy rachunkowości zgodnie z rozporządzeniem (WE) nr 1606/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady w odniesieniu do MSSF Nr 1 oraz MSR Nr 32 i 39, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej z dn. 16.11.2005, Nr L 299, Załącznik – Zmiany do MSR 32.

Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 12 grudnia 2001 roku w sprawie szczegółowych zasad uznawania, metod wyceny, zakresu ujmowania i sposobu prezentacji instrumentów finansowych, DzU 2002, nr 149, poz. 1674, z późn. zm.

VALUATION OF THE FINANCIAL INSTRUMENTS IN BANKS IN THE ASPECT OF FVO

Summary

The role of financial instruments in the financial sector has been still risen during the process of globalization of the financial market. IAS 32 has information about different classification of financial instruments, for example: trade accounts receivable and payable, notes receivable and payable, loans receivable and payable and bonds receivable and payable. IAS 39 and IFRS 7 and Polish accounting law inform about the possibility to use in banks four financial instruments: fair value option (FVO) connect with profit and loss account, amortization cost, market price or net selling price in different situations.